

Ulpukka Isopahkala & Kristiina Brunila Tietotekniikan sukupuoli liikkeessä

Millaisena sukupuoli näyttäytyy tietotekniikka-alan osaamisen ja kehittämisen rakentumisen kautta tarkasteltuna?

Katsauksessa hyödynnämme kahden erillisen tutkimuksen (Brunila 2002; Isopahkala 2002) haastatteluaineistoja. Kuuntelemme rinnan tietotekniikka-alalla toimivien asiantuntijoiden ja henkilöstöjohtajien/-kehittäjien puheita. Itsenäisistä tutkimuksista nousseet teemat saavat uusia merkityksiä vertaillessamme ja uudelleentulkittessamme havaintojamme. Tutkimusaineistojemme valossa sukupuolelle tuotetut merkitykset ja naisille tarjoutuvat positiot tietotekniikassa tulevat esiin liikkeessä olevina, neuvoteltavina ja helppoja yleistyksiä vältelevinä.

Ajatus yhteisartikkelin kirjoittamisesta syntyi ja-kaessamme kokemuksiamme tietotekniikka-alan kehittämisestä ja tasa-arvotyöstä. Olemme molemmat työskennelleet erilaisissa alan kehittäjän tehtävissä, akateemisessa täydennyskoulutuksessa ja yrityselämän henkilöstöhallinnossa. Yhteisissä keskusteluissamme pohdimme kriittisesti, mitä kehittämistyö itse asiassa on ja miten valtasuhteet, erojen tekeminen ja sukupuoli kietoutuvat kehittämiseen.

Kristiina: "Näen kehittämisen oivallisessa positiossa teknologian sukupuolen purkamisessa. Halusin selvittää minkälaisia merkityksiä kehittämisestä vastaavat henkilöt antavat sukupuolelle tietotekniikka-alan kehittämistyössä. (Brunila 2002). Taustalla vaikuttivat myös kokemukseni tietotekniikka-alan tasa-arvotyöstä tasa-arvoprojektissa (Brunila 2003)."

Ulpukka: "Lähtökohtani tietotekniikan asiantuntijuuden tutkimukselle oli alalle tyypilliseen tapaan sukupuolineutraali. Analyysia tehdessäni huomasin kuitenkin, että vaikka tekniikan ammattilaisista puhutaan näennäisen yhdenmukaisesti, luodaan samalla hierarkkisia kategorioita ja eroja ihmisten välille. Aineistolainaukset, joita aikaisemmin olin tulkinnut naisten puheena omasta muuttavasta työnkuvastaan, näyttävätyivät neuvotteluna asiantuntija-asemasta tietotekniikan maskuliinisissa käytännöissä."

Tarkastelemme sukupuolta tietotekniikan näkökulmasta. Tietotekniikan piiriin kuuluvat tietokonelaitteet, ohjelmistot, tietoverkot, tietojärjestelmät ja erilaiset palvelut sekä niiden suunnittelu, kehittäminen, ylläpito, huolto, asiakaspalvelu, neuvonta ja konsultointi toimivat kontekstina analyysillemme. Teemme aineistojemme avulla tietotekniikan sukupuolta näkyväksi ja osoitamme sen olevan liikkeessä. Toisin sanoen kiinni-

tämme huomiota siihen, kuinka vallitsevia käsitteitä yhtäältä ylläpidetään ja toisaalta kyseenalaistetaan.

Esitämme aluksi joitakin huomioita tietotekniikan sukupuolesta. Sen jälkeen esitämme alan henkilöstökehittäjien ja -johtajien tietotekniikan sukupuolelle antamia merkityksiä. Tämän jälkeen tuomme esiin tietotekniikka-alalla työskentelevien naisten omia kokemuksia ja tulkintoja. Lopuksi pohdimme vaihtoehtoisia lähestymistapoja teknologian sukupuolen purkamiseen.

Sukupuoli tietotekniikkaa järjestä-mässä

Teknologian sanotaan muuttavan yhteiskuntaamme erityisesti tehokkuutta, kilpailukykyä ja tuottavuutta korostamalla. Teknologian asiantuntijuus saa erityisiä merkityksiä työelämässä ja se asettuu keskiöön tulevaisuutta koskeissa neuvotteluissa. Vaikka teknologian kehityksestä puhutaan Suomen tietoyhteiskuntastrategian ja yhteiskunnan kehittämissuunnitelman yhteydessä tasa-arvoa tuottavana (esim. Tekes 2004, Sitra 1998), tulee teknologiaa tarkastella kriittisesti. Teknologia loimituu ihmisten jokapäiväisiin tilanteisiin ja käytäntöihin, ihmisten ajattelumuotoihin ja yhteisöllisyyteen yhtä lailla kuin tuotantoonkin (Eriksson & Vehviläinen 1999:8). Teknologian luomiseen ja hyödyntämiseen liittyvä tieto on sosiaalisesti tuotettua, eikä teknologia edes fyysisen laitteen, kuten tietokoneen muodossa ole neutraali (Green 2001). Tietokone, yhdistettäessä tietoon siitä mihin teknologiaa käytetään, implikoi samalla etuoikeuksien ja poissulkemisen mekanismeja. Teknologian käyttäjiksi asetuttavat ne, joilla on tietoa teknologiasta. Kuitenkin jopa tietoa enemmän pääsy, valta ja sukupuoli määrittelevät teknologian käytämisen olosuhteita (Green 2001; MacKenzie & Wajckman 1999).

Sekä tietotekniikan että alan osaamisen ja asiantuntijuuden sukupuoli määrittävät kulttuurisesti mieskeskeisiksi (Hearn & Heiskanen 2003; Mörtberg 2000; Eriksson & Vehviläinen 1999; Vehviläinen 1997). Monet poliittiset, sosiaaliset ja taloudelliset intressit ovat muovanneet tietotekniikan kulttuuria tämän suuntaisesti. Tietotekniikan tekstuaalisuus on syntynyt enemmän miesten lähtökohdista ja heijastaa selkeämmin miesten elinpiiriä (Vehviläinen 2002, 1997, 1996). Tietynlaista tietotekniikan sukupuolikäsitystä rakennetaan tietokoneiden käytöllä, tietotekniikan kielellä ja sosiaalisilla käytännöillä, jotka rajaavat tietotekni-

kan käyttöä koulujen tietokoneiluokissa ja työpaikoilla (Perry & Greber 1996). Tieteitä ylipäättään ja erityisesti tietojenkäsittelytiedettä on pidetty kulttuurisesti miesten alueena (Margolis & Fisher 2001).

Näennäinen sukupuolineutraalius – kahtiajakautuneet puolikkaat

Tietotekniikka-ala, kuten työelämä yleensäkin, näyttäytyy sukupuolettomana ja sukupuolineutraalina. Sukupuolen kieltävä retorinen käytäntö näkyy myös tietotekniikkaan liittyvissä suhteissa ja toimijuuksissa (Vehviläinen 2002). Sukupuoli kuitenkin ohjaa ja järjestää työelämää monin tavoin. Maskuliinisuuden ja feminiinisuuden luokittelut tulivat esille myös käsillä olevista aineistoistamme. Tietotekniikka-alan henkilöstöjohtajat ja henkilöstökehittäjät halusivat kieltää sukupuolen merkityksen kehittämistyössä ja sukupuolen huomioimista saatettiin pitää jopa "järjettömänä" tai "huvittavana" ajatuksena (Brunila 2002).

K: Voisiko kehittämisessä jollain tavalla huomioida sukupuolta?

Seija: "Ei, ei [...] ei sil oo mitään tarvetta ei mietitä et onks se mies vai nainen, molempien on pärjättävä ihan yhtä lailla, sehän on ihan järjetöntä [kovalla äänellä] et ei siin oo mitään järkee [...]."

Työorganisaatioiden työntekijöistä puhuttiin tasa-vertaisina yksilöinä tai työntekijöinä, joilla ei ole sukupuolta. Yksilökeskeisyydellä ja sukupuolineutraaludella sukupuoli ja sukupuolten väliset konfliktit tulivat torjuttuiksi. Sukupuolelle kuitenkin tuotettiin aktiivisesti merkityksiä. Tietotekniikka-alan henkilöstöjohtajien ja -kehittäjien näkemyksissä rakentui biologiselle erolle hierarkkisesti rakentuva kahden, mieheksi ja naiseksi nimetyt, heteroseksuaalisen sukupuolen vastakkainasettelu "miehet on miehiä ja naiset on naisia" -tyylisesti.

Erilaiset keskenään kiistanalaiset maailmaa jäsentävät uskomukset neuvottelevat ja myös sukupuolen merkityksistä neuvottelevat. Kyseessä on prosessi, jolla tuotetaan itsestäänselvyksiä, "normaliteetteja ja luonnollisuuksia." Nämä "totuudet" voivat olla poissulkevia, alistavia ja sortavia sekä hierarkkisoivia ja marginalisoivia. Kielen avulla tulemme tuottaneeksi sukupuolta kulttuurisesti sellaisessa viitekehityksessä, jossa feminiinisyys yhdistetään naisiksi ja maskuliinisuus miehiksi nimettyihin työntekijöihin. Hierarkkiset dikotomiat olivat läsnä haastattelupuheessa. Tietotekniikka-alan henkilöstöjohtajien ja -kehittäjien luonnehdinnat subjektin päälle konstruoidusta "naisedudesta" ja "mieheydestä" nojasivat biologiseen ja essentiaaliseen olemuksen perustaan. Ne noudattelivat maskuliiniseen ja feminiiniseen kiinnittyviä luonnehdintoja, kuten aktiivisuus-passiivisuus, itsevarmuus-epävarmuus, itsenäisyys-riippuvuus toisista, kovuus-pehmeys, järki-tunteet, joista ensimmäinen on arvoasteikolla aina jälkimmäistä ylempänä.

Naisen positiointi tietotekniikassa

Tietotekniikka-alan henkilöstöjohtajat ja -kehittäjät vaikuttivat yleisesti ottaen innokkailta kasvattamaan naisten määrää alalla. Keskusteltaessa siitä, miksi naisia tarvitaan alalle ja mikä muuttuisi, jos naisten määrä lisääntyisi, haastateltavat esittivät mielenkiintoisia näkemyksiä. Niiden voi osaltaan lukea kertovan siitä, miksi naisten määrä tietotekniikka-alalla edelleenkin pysyttelee vain 30 prosentissa. Naisen positiointi tietotekniikassa rakentui miehen kautta ja suhteessa mieheen. Nainen miellettiin miehen tukijana, miehen katseen kohteena, miehen kaltaisena ja jatkeena miehelle.

Ensinnäkin naisten määrän kasvun alalla nähtiin tuovan haastateltavien mukaan hyötyä sekä naisille että miehille mutta erityisesti miespuolisille työntekijöille. Tietotekniikan katsottiin jonkin verran kärsivän vinoutuneesta sukupuolijakaumasta. Erityisesti miesten saavutukset ja tulostaso kärsivät siitä, ettei naisia ole tietotekniikassa riittävästi.

Juhani: "Tietotekniikka pikkusen kärsii siitä että tää on kuitenkin aika vino tää jakauma ja mä luulen että saavutukset ja tulostaso ja pärjääminen parantuis ehkä molemmilla puolilla myöskin niin että miehet varmasti pääsis parempiin suorituksiin ja saavutuksiin."

Kirsti: "Jos mä näkisin kaikki ne naiset niinkun pois tästä musta tuntuu [...] et kyl musta tuntuis et miehet olis kauheen niinku pettyneitä."

Toiseksi tietotekniikka-alan henkilöstöjohtajien ja -kehittäjien kommentit mm. naiskauneuden ja "säpinän" lisääntymisestä naistyöntekijöiden määrän kasvun yhteydessä heijastelivat koko aineistossa keskeisesti esiintyvää heteronormatiivisuutta. Näkemyksissä naistyöntekijä asettui miellyttämään "miehen silmää". Alan uskottiin tarjoavan aviomiesehdokkaista ja näin kasvattavan alalle pyrkivien naisten määrää. Naispuoliset henkilöstökehittäjät olivat 'katseesta' tietoisia ja viittaukset esim. liiallisen 'naiseduden' korostamisen haitallisuudesta ja tietynlaisen valtakulttuurin mukaisen pukeutumiskoodin noudattamisesta ovat esimerkkejä tästä.

Terhi: "Vaikka mulle nyt sukupuoli ei oo ollu häitä hirveesti mut [...] jos mun pitää joku [...] vakava asia saada viedyksi läpi niin kyl mä huomaan, et mä pukeudun tummaan housupukuun enkä paa hametta päälle sinä päivänä [...] liian naiseksi ei voi pukeutua"

Kolmanneksi positioksi ja alalla selviytymiskeinoksi tarjoutui mukautuminen, samuuden tuottaminen ja vastakkaisen sukupuolen valtakulttuuriin sopeutuminen. Naisissa tuli olla tiettyä jätkämäisyyttä, hyvän jätjän tyyliä ja poikamaisuutta alalla pärjäämisen edellytykseksi.

Seija: "Kyllä näissä naisissa on semmosta tietty en nyt sanois poikamaisuutta mut tietty semmost jätkää että ne tulee tänne [...]."

Terhi: "Meidän toimitusjohtajaki tässä [...] kun mä sanoin et mä oon meidän johtoryhmän ainut nainen ni se

[...] katto mua ja sano et säkin oot jätkä siis tarkotti siitä että [...] ei sillä sukupuolella niin väliä.”

Neljäs positio sekini rakentui suhteessa mieheen. Haastatellut luonnehtivat naistyöntekijöitä jälleen vertaamalla heitä miestyöntekijöihin ja vertailussa naistyöntekijät kuvattiin miehen jatkeena, takuuvarmempina, luotettavampina, pitkäjänteisempinä, maltillisempina ja vuorovaikutteisempina.

Seija: ”Naiset painaa takuuvarmemmin ja luotettavamminkin ja pitkäjänteisemmin kuin miehet eikä ne lähde todellakaan niin helposti työpaikoistaan koska niillä on mälttää ehkä enemmän.”

Juhani: ”[...] jos tää sukupuolijakauma olis vähän tasasempi että molemmat tois siihen peliin ennen kaikkea naiset niin omia vahvoja puoliaan [...] joustavuutta ja tiimityöskentelyä ja huomioon ottamista [...] naiset on selvästi parempia kommunikoojia tai aktiivisempia [...]”

Haastattelussa naisia luonnehdittiin useilla sellaisilla ominaisuuksilla, joita työelämä työntekijöiltä peräänkuuluttaa. Teknologian ja maskuliinisuuden tiukka sidos näkyi kuitenkin siinä, ettei naistyöntekijöihin liitetyistä ns. ideaalin työntekijän luonnehdinnoista huolimatta naisia nähty tietotekniikan asiantuntijoina. Osaajista ja menestyjistä puhuttaessa puhuttiin aina miehistä ja työorganisaation miespuolisista työntekijöistä.

Neuvottelua sukupuolesta ja omasta paikasta

Naisten puhe teknisten haasteiden ratkomisesta ja suhteestaan tietotekniikan kehittämiseen, näyttäytyi sukupuolen tarjoamien tulkintalinssien lävitse moniäänisenä neuvotteluna omasta positioista. Tietotekniikan naistyöntekijät eivät itsestään selvästi asettaneet itseään naiselle miehessä maailmassa avautuviin paikkoihin. Heidän puheestaan löytyi selkeä kiinnostus teknologiaa ja teknistä uraa kohtaan. (Isopahkala, 2004).

Sirkka: ”Mä oon lähteny ATK-alalle töihin ihan nuorena tytönä ja tuota hoitanu erilaisia ATK, ATK alueelle liittyviä töitä [...] Mä olin itseasiassa aika hyvä matematiikassa koulussa.”

Marja: ”Jos ei olisi mennyt opiskelemaan [ATK-opintoja] niin varmaan enemmän ne vaihtoehdot ois ollu silloin enintään, mä konttoritöitä tein, se olis ollu, ollu sitten vaihto johonkin vastaavantiyliseen eri yritykseen ehkä [...] nykyisen firman] sisällä vaihtoehdotahan on ollu paljon, että, et se on ollu lähinnä siitä kiinni, et mistä on itse ollu kiinnostunut [...] johonkin lähemmäs sitä IT maailmaa, niin se oli niinku se päädriveri tavallaan.”

Mä olen ”sellainen” ja ”tällainen”

Osittain tietotekniikka-alan naiset käyttivät kyllä itsestään puhuessaan samoja hierarkkisia dikotomioita kuin alan henkilöstönkehittäjät ja henkilöstöjohtajat. He toistivat puhuessaan itseensä naisina liitettyjä feminiinisuuden oletuksia, kuten kiltteyttä, näkymättömyyttä ja tunteilua.

Sirkka: ”Mä oon tällainen vähän kiltti ihminen ja mä en niinku kauheesti, haluan välttää näitä konflikteja ja tällaisia. [...] siksi ei kukkaan] älynnyt edes kysyy tai katsoo tai seurata sillä tavalla mun tekemisiä.”

Pirjo: ”Mä en oo varmaan ihan tarpeeks kova semmonen [naurahtaa] luonteelta, mä oon vähän liian kiltti siihen [tiimin vetäjäksi...], siin pitää olla sitte kuitenkin aika sellainen tiukka ja semmonen niin kun, ei saa ajatella tunteella niinkään paljon. Tai tietysti sitäkin, mutta...”

Toisaalta esiin tuotiin myös sellaisia tilanteita, jotka kyseenalaistivat sukupuoleen liittyviä oletuksia kah-tijakautuneisuudesta ja vastakohtaisuudesta. Kiltteys, jonka moni tunnisti itsessään, tuotiin esille samaan aikaan kuin puhuttiin omasta tahdosta ja voimakkaitakin tahdonilmaisuista. Kiltteyttä etäännytettiin itsestä puhumalla ”sellaisesta” menneessä aikamuodossa, ”tällaisen” preesens muodossa kerrotun minän sijaan. Kiltteys kyseenalaistui naisen ”luontaisena ominaisuutena” ja palautui naiselle työyhteisössä ainoaksi sosiaalisesti hyväksyttäväksi olemisen muodoksi. Vihainen nainen, joka osoittaa vahvasti tyytymättömyytensä ja erimielisyytensä on jotakin pelottavaa ja kartettavaa.

Sirkka: ”Mä oon aikaisemmin ollut todellakin sellainen kiltti ihminen, joka ei oo uskaltanut kenellekään sanoa mitään vastaan ja-ja nyt sitten yht’äkkiä niin mä ratkesin [...], mä todella suutuin [...] ja] mä toisinaan suu-, huusin. [...] Sen jälkeen] uudet tiimiläiset, ne ei uskaltaneet mitään, että ne kartto mua ihan selvästi, ne pelkäs jo etukäteen...”

Samoin kuin kiltteyttä naisen liitettynä ominaisuutena, kyseenalaistettiin myös oletettua riippuvuutta toisista (miehistä). Naiset kertoivat suhteistaan ja määrivät itseään suhteessa esimiehiin ja kollegoihin.

Oman osaamisen ja tekemisen ei kuitenkaan nähty olevan seurausta siitä, että työssä oli otettava myös muut huomioon. Itsenäiseen työtapaan oli ”totuttu” eli sellaisenaan oma-aloitteisuus ja yksilöllisyys kertoivat vallitsevasta työkuulttuurista.

Pirjo: ”Mä oon kuitenkin tottunu tekeen aika paljon sellaista itsenäistä hommaa, et en niinkään huomioimaan niitä muiden tekemisiä siinä.”

Marja: ”On tavallaan tottunu itteki siihen, että joku vaan niinku heittää jonkun homman ja siit on sit vaan lähettävä eteenpäin [täytyy ite miettiä ja kattoo].”

Ei ole mitenkään itsestään selvää, että naiset luonnostaan hakeutuvat tiimitöihin ja avustaviin rooleihin ja että miehet puolestaan luonnostaan sopivat paremmin itsenäisiin yksilötehtäviin. Teknisen uran valinneilla naisilla on halu oppia uutta ja kehittyä nimenomaan teknisenä asiantuntijana. Naisille kuitenkin helpommin tarjoutuu tehtävä huolehtia toisista ja ottaa vastuuta ryhmästä kokonaisuutena. Silloinkin kun naisella on miehen veroista tai parempaa teknistä osaamista, hänen tehtävänä on helposti siirtää osaamistaan muille sen sijaan, että hänen asiantuntemuksensa nostettaisiin esiin ja sitä arvostettaisiin sinänsä.

Sirkka: ”Puhuttiin mun esimiehen kanssa, niin mä sanoin, että ma haluaisin olla oikeen tällainen spesialisti ja vielä niin kun senior spesialisti eli oikeen asiantuntijojen asiantuntija.”

Pirjo: ”Mä olin vanhin ja kauimmin aikaa sit tehny, ni sitte niinku automaattisesti lankes mulle [naurahtaa] se rooli, että opastaa niitä uusia ihmisiä.”

Naiset joutuvat jatkuvasti neuvottelemaan omasta paikastaan teknisten intressien ja tarjolle asetettavien, ”naisille sopivien” ihmisläheisten tehtävien välillä. Naisen merkittävä läsnäolo tietotekniikan alkutaipaleella ei heijastu heidän osallistumisessaan tietotekniikan kehittämiseen (Perry & Geber 1996). Neuvotteluissa omasta paikastaan naiset usein joutuvat suostumaan vähemmän teknisiin tehtäviin, kuten ylläpito- ja tukitehtäviin (emt.), vähemmän arvostettuihin ”spesialisti” tehtäviin (Beirne, Ramsay & Panteli 1998) tai koordinoituvuuteen, projektinhallintaan ja lähiesimiestehtäviin. Naisten ajatellaan olevan parhaimmillaan edistäänsään tiimityötä tai mukautuessaan asiakkaan tarpeisiin ja toiveisiin (vrt. Loogma & al. 2004).

Naiset tunnustavat naispuolisille työntekijöille osoitettuja avustajan positioita ja kertovat niistä enemmän ja vähemmän epäsuorasti. Naiset kuvaavat itseään sivulauseissa organisaation äitihahmoina, ”Täti[nä], jolta on kiva mennä kysymään ja jolta uskaltaa mennä kysymään.” He ovat auttajia ja tukijoita, työssään ”poikien, poikien apuna.” Naiset suhteuttavat itseään teknisiin miehiin; he kuvaavat itsensä käyttäjien näkökulman tai liiketoiminnan ymmärtäjinä, asioiden yhdistelijöinä ja tulkkeina, joita tekniset asiantuntijat eli miehet työssään tarvitsevat. Kuitenkin siitä huolimatta, että naiset näkevät itsensä muiden apuna ja tukena, he haluavat myös kehittyä nimenomaan tietotekniikassa.

Onko sillä minun ammattitaidollani väliä?

On vaikea puhua itsestään samanaikaisesti teknisenä asiantuntijana ja miehen apuna. Vielä vaikeampaa on yhdistää asiantuntijuus miehen katseen kohteena olemiseen. Naisena tietotekniikan kentässä osoitettujen ahtaiden positioiden huomaaminen tuntuu hyvin pelottavalta. Onhan silloin myönnettävä, että omaa osaamista on aliarvioitu. Ulkonäön merkityksen ääneen sanomiseen (haastattelutilanteessakin) liittyy häpeää ja salaamista (”ethän kerro tästä”). Asiasta voidaan puhua oikeastaan vasta sitten kun se on jo entistä ja mennyttä, eikä enää suoraan itseä koskevaa (”entinen” tapaus).

[”Entinen esimies] ei niin kun tavallaan oikeestaan edes, hän käveli aina mun oh huomaamatta (U: mmm), mutta sitten kyllä tämmöset nuoremmat ja kauniimmat ja [nauraa] tällaset kyllä niin kun huomioitiin. [...] Sillä ammattitaidolla ei välttämättä ole edes merkitystä, [...] tavallaan ulkonäkö ohittaa ammattitaidon.”

Tiina: ”Siis mulle on sekä tärkeää [...] sekä oma sta-

tus että sen organisaation status [...] Mut] sit näit elämän pieniä realiteetteja, meidän tiimissä on yks ainoa mies [...] me ollaan niin kun [naurahtaa], me ollaan ihan automaattisesti pohjasakkaa.”

Naiset pyrkivät neuvottelemaan itseään pois positioista, joissa he eivät voi osoittaa ammattitaitoaan tai joissa heidän ammattitaitonsa ei merkitse mitään. Yksi tapa on miehiseen valtakulttuuriin samastuminen ja samuuden tuottaminen puheilla ja teoilla. Naiset käyttivät hyökkäävyyttä, periksi antamattomuutta ja vaativuutta sopeutumiskeinoinaan. Tahtoihmisinä naiset voivat saavuttaa tuloksia työssään. Vaikka kovuus ja aggressiivisuus voivat olla naisten tapa sopeutua joukkoon tai yksinkertaisesti vastata tehtävälle asetettuihin odotuksiin, ovat ne samalla myös ristiriidassa naiselle asetettuja käyttäytymis-odotuksia vastaan ja herättävät ristiriitaisia kokemuksia ja myös itseen kohdistuvaa vihamielisyyttä.

Marja: ”kovuus on ehkä väärä sana, mutta niinku tavaltaan sellainen päälle painaminen tulee niinku enempi, et ei anna periksi ehkä niin helposti ku... [...] Tuo selkeemmin esille sen mitä haluaa [...] tietää mitä tahtoo.”

Tiina: ”Mä luulen, et must on tullu vielä aggressiivisempi [naurahtaa], aggressiivisempi ku aikasemmin. Elikkä mä tuon itteeni hirveesti esille.”

Kyseenalaistaminen, kysyminen ja hyökkävyys voivat olla myös keino hankkia omaa tilaa ja saavuttaa entistä laajempi reviiiri kehittää tietotekniikkaa naisten omilla ehdoilla. Kriittinen puhe ei suoraan nimeä kohteeseen miesten kehittämää teknologiaa, mutta kohdistu kuitenkin maskuliinisiin toimintakäytäntöihin. Naiset ravistelivat tietotekniikkaan liittyviä sukupuolistuneita asetelmia hakiessaan uudenlaisia asemia itselleen. Kun tietotekniikan toimintakentällä toimiva nainen voi määrittää suhdettaan tietotekniikkaan ilman, että se määrittäytyy suhteessa mieheen tai miehen kautta, teknologian sukupuoli alkaa purkautua.

Pirjo: ”Ei oo enää sillä-sillä tavalla arka [...] pystyy niinku viemään asioita eteenpäin sillä tavalla niinku ite haluaa tai oman tämmösen näkökantansa mukaisesti.”

Sirkka: ”Mä olen tehnyt näitä samoja töitä aikasemmin, mutta [...] mun esimies on ollu edustamassa aina kaikissa projekteissa näitä [mun vastualueen] asioita. Mutta nyt [...] mun esimies vaihtu [...] ja] mut kutsutaan enemmän niihin kokouksiin mukaan ja toisaalta mun mielipidettä kuunnellaan vielä vähän enemmän. Et mä olen nyt vasta oikeestaan päässy esittämään tän mun, tän mun ammattitaidon.”

Pohdintaa

Tietotekniikalla on sukupuoli, joka järjestää ja ohjaa teknologian piiriin lukeutuvaa toimintaa. Teknologian sukupuoli ei silti ole deterministinen, pysyvä ja muuttumaton. Hierarkkisia kategorioita on myös mahdollista kyseenalaistaa ja purkaa.

Tietotekniikan sukupuolen purkamiseen ei päästä sillä, että tyttöjä ja naisia syyllistetään haluttomuudesta

opiskella tai tehdä töitä teknologian parissa. Ongelmia kohdataan myös lähdeittäessä muuttamaan yksittäisten naisten koulutus- ja uravalintoja miestapaisemmiksi, esim. naisia teknologiaan ohjaavissa tasa-arvoprojekteissa (Brunila 2004). Työelämän intresseistä lähtevällä naisten ohjaamisella toisen sukupuolen valtakulttuuriin ei tavoiteta pitkäaikaisia muutoksia.

Tietotekniikan sukupuolta ei päästä purkamaan myöskään sillä, että tietotekniikan toimintakentillä menestyneet yksittäiset naiset esitetään poikkeuksellisin menestyjinä ja esikuvina ja heidän saavutuksensa tavoiteltavina. Alalla työskentelee jo tuhansia erilaisista taustoista tulleita ja erilaisissa tehtävissä työskenteleviä naisia. Tieto siitä saa naiset tuntemaan itsensä vähemmän poikkeaviksi ja "epänormaaleiksi" (Camp 1996). Tietotekniikan naisammattilaiset eivät yhtenäistävistä puheen tavoista huolimatta muodosta yhdenmukaista ryhmää yhteisine tavoitteineen ja arvostuksineen (Patalucci 2000). Jotkut kokevat itsensä marginaalisiksi ja

yksinäisiksi, toiset nauttivat saamastaan erityishuomiosta ja arvostuksesta (Turner, Bernt & Pecora 2002).

Liikkeen aikaansaamiseksi katse on suunnattava teknologiaan itseensä; teknologian sisältöjen ja toimintojen muodostumisen prosesseihin ja erityisesti teknologiaorganisaatioiden käytäntöihin, kuten kehittämiseen. Teknologian käytännöissä tuotetaan mieskeskeistä sukupuolta ja mieskeskeinen sukupuoli ohjaa teknologian käytäntöjä. Keskeistä sukupuolen purkamisessa onkin tämän merkityksen esiintuominen, sukupuolistavien käytäntöjen näkyviksi tekeminen sekä sukupuolesta neuvottelu. Alalla on aina ollut ja tulee olemaan "tietokonenörttejä", jotka eivät ole "jätkeä" ja jotka eivät halua muouautua maskuliinisiin stereotyyppioihin tullakseen otetuksi vakavasti tietotekniikan ammattilaisina (vrt. Camp 1996). Haasteena on myös ymmärtää naisten keskinäinen erilaisuus ja naisten toimiminen tietotekniikan kentillä ilman, että heidän työtään, osaamistaan ja olemistaan verrataan ja määritellään suhteessa miehiin.

Kirjallisuus

- BEIRNE, M., RAMSAY, H. & PANTELI, A. (1998). *Developments in Computing Work: Control and Contradiction in the Software Labor Process*. Teoksessa P. Thompson & C. Warhurs (toim.) *Workplaces of the Future* (s. 142-162). Wiltshire: Macmillan Press Ltd.
- BRUNILA, K. (2004). *Teknologian sukupuoli ja kehittäminen segregaatoin solmukohtina tietotekniikka-alalla*. (Julkaistaan maaliskuussa 2005, WomenIT-tutkimusjulkaisussa).
- BRUNILA, K. (2003). *Nuoret tietoyhteiskunnan tiellä. Tietoteekki-hankkeen ohjauksella nuorten syrjäytymistä vastaan*. Teoksessa S. Kangas, ja T. Kuure (toim.), *Teknologisoitua nuoruus. Nuorten elinolot-vuosikirja* (s. 52-55). Helsinki: Yliopistopaino.
- BRUNILA, K. (2002). *Bittimaailman asiantuntijat ja hyvät jätkeä. Sukupuolen rakentuminen tietotekniikka-alan henkilöstönkehittäjän käsityksissä. Pro gradu-työ. Helsingin yliopisto kasvatustieteen laitos.*
- Elämänlaatu, osaaminen ja kilpailukyky. Tietoyhteiskunnan strategisen kehittämisen lähtökohdat ja päämäärät*. (1998). Helsinki: Sitra.
- ERIKSSON, P & VEHVILÄINEN, M (TOIM.) (1999). *Tietoyhteiskunta seisakkeella. Teknologiat, strategiat ja paikalliset tulkinat*. Jyväskylän yliopistopaino: Jyväskylä.
- GREEN, L (2001). *Technology and Society*. Sage Publications: London.
- HEARN, J & HEISKANEN, T (TOIM.) 2003. *Information Society and the Workplace: Spaces, Boundaries and Agency*, Routledge: London.
- ISOPAHKALA, U. (2004). *Struggle for Renewal: Narrative Inquiry into Expertise in Transition*. Väitöskirjan käsikirjoitus. Helsingin yliopisto, Kasvatustieteiden laitos.
- LOOGMA, K., UMARIK, M. & VILU, R. (2004). *Identification-flexibility dilemma of IT specialist. Career Development International*, 9, 323-348.
- MACKENZIE, D. & WAJCKMAN, J. (TOIM.) (1999). *The social shaping of technology*. Open University Press: Buckingham.
- MARGOLIS, J. & FISHER, A. (2001). *Unlocking the Clubhouse: Women in Computing*. Massachusetts: MIT Press
- MÖRTBERG, C (TOIM.) (2000). *Where are we going from there? Challenges on Information Technology*. Luleå: Working papers, Norfa network on Gender, ICT and Democracy, Luleå University.
- PATTATUCCI, A. M. (1998). *Trespassers in Private Property*. Teoksessa A. M. Pattatucci. (toim.), *Women in Science: Meeting Career Challenges*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- PERRY, R. & GREBER, L. (1996). *Women and Computers: An Introduction*. Teoksessa B. Laslett, S. G. Kohlstedt, H. Longino, & E. Hammonds (toim.), *Gender and Scientific Authority* (s. 74-101). Chicago: The University of Chicago Press.
- TURNER, S., BERNT, W. & PECORA, N. (2002). *Why Women Choose Information Technology Careers: Educational, Social and Familial Influences*. Paper presented in American Educational Research Association Annual Meeting, New Orleans, Louisiana.
- VEHVILÄINEN, M. (1996). *Maailmoista ilman naisia tietotekniikan sukupuolieroihin*. Teoksessa Merja Kinnunen & Päivi Korvajärvi (toim.), *Työelämän sukupuolistavat käytännöt* (s. 143-170). Tampere: Vastapaino.
- VEHVILÄINEN, M. (1997). *Gender, Expertise and Information Technology*, A PhD thesis, Department of Computer Science, University of Tampere, A-1.
- VEHVILÄINEN, M. (2002). *Tekninen nationalismi*, teoksessa Tuula Gordon & Katri Komulainen & Kirsti Lempiäinen (toim.), *Suomineitonen heil! Kansallisuuden sukupuoli* (s. 211-229). Tampere: Vastapaino.

Tuula Heiskanen Työelämä ja sukupuoli – toimintatutkimuksellinen näkökulma

Johdanto

Toimintatutkimus on tutkimusta, johon sisältyy erottamatomana osana käytännön ongelmien puntarointia ja ratkaisemista. Peter Reason ja Hilary Bradbury (2001) ovat etsineet eri toimintatutkimuksellisia suuntauksia sitovaa jaettua ydintä käsikirjassa *Handbook of Action Research*. Heidän määritelmänsä mukaan toimintatutkimus on "osallistavaan maailmankatsomukseen perustuva osallistava demokraattinen prosessi, jonka kohteena on käytännöllisen tietämyksen kehittäminen tavoiteltaessa arvokkaita inhimillisiä päämääriä". Edelleen he tarkentavat toimintatutkimuksen luonnetta korostamalla, että se "pyrkii liittämään yhteen toiminnan ja reflektion, teorian ja käytännön, yhteistyössä muiden kanssa, tavoiteltaessa käytännön ratkaisuja asioissa, jotka ovat tärkeitä ihmisille" (s.1). Heidän mukaansa toimintatutkimus on "mahdollista ainoastaan ihmisten ja yhteisöjen kanssa ja avulla ja ihmisiä ja yhteisöjä varten. Ideaalitapauksessa se sisällyttää mukaan kaikki asianomaiset tutkimusta informoivaan keskusteluun ja merkitysten hakuun samoin kuin tutkimuksen kohteena olevaan toimintaan." (s.2). Määritelmä soveltuu yleisellä tasolla suuntaavaksi johdannoksi tähän kirjoitukseen, vaikkakin esimerkiksi määritelmään sisältyvä kriteeri ongelmanratkaisusta asioissa "jotka ovat tärkeitä ihmisille" harvoin täyttyy käytännössä silloin, kun käsitellään sukupuoleen liittyviä asioita. Empiiristen tutkimusten kenttäkokemukset kertovat pikemminkin siitä, että sukupuoleen liittyviä asioita ei mielellään oteta käsittelyn alaiseksi ja silloinkin kun ne nostetaan esille, ainoastaan osa kohdeorganisaation ihmisistä kokee ne tärkeiksi.

Toimintatutkimuksen valtavirta ei ole kysynyt, miten sukupuoli liittyy toimintatutkimukseen tai sen kohteena oleviin tapahtumiin ja prosesseihin. Feministisen tutkimuksen piirissä voidaan kuitenkin tunnistaa pyrkimyksiä, jotka tulevat lähelle toimintatutkimuksen kenttää. Samoin voidaan löytää empiirisiä tutkimuksia, joissa on toimintatutkimuksellinen ote ja joita ohjaa sukupuolinäkökulma. Tässä kirjoituksessa luodaan katsaus feministisen tutkimuksen ja toimintatutkimuksen toisiaan silvuaviin alueisiin ja tarkastellaan kahden empiirisen tutkimuksen avulla, miten sukupuolen kysymystä

voidaan lähestyä toimintatutkimuksen avulla. Empiiriset esimerkit liittyvät työelämän organisaatioihin. Kirjoituksen tarkoituksena on nostaa toimintatutkimuksellisesta

näkökulmasta pohdittavaksi sukupuoleen ja työhön liittyviä käsitteellisiä ja metodologisia haasteita.

Feministisen tutkimuksen ja toimintatutkimuksen leikkauskohtia

Feministisellä tutkimuksella ja toimintatutkimuksella on toisiaan sivuavia kiinnostuksen kohteita ja tarkoituseriä. Patricia Maguire (2001) on tarkastellut näitä feministisen tutkimuksen ja toimintatutkimuksen leikkauskohtia artikkelissaan. Hänen mukaansa molemmat tutkimustraditiot pyrkivät "ravistelemaan ja muuttamaan sekä maailman että sosiaalitieteen valtasuhteita, rakenteita ja mekanismeja" (s. 66). Niitä yhdistää myös pyrkimys ihmisten vaikutusmahdollisuuksien lisäämiseen ja molemmat ottavat huomioon toimijoiden erilaiset asemat kokemuksia erottelevana lähteenä (s. 63). Edelleen yhdistävänä piirteenä molemmat korostavat alistetussa asemassa olevien oikeutta puhua (s. 62). Sekä feministinen tutkimus, että toimintatutkimus ovat myös tutkimuslajeina sensitiivisiä tutkijarooliin ja tutkimuskäytäntöihin liittyvään reflektiivisyyden tarpeeseen. Tämä korostuu erityisesti tilanteissa, jotka voivat johtaa dominointiin vapauttavista pyrkimyksistä huolimatta (s. 65). Maguire ehdottaa feministisiä ajatuksia hyödyntävän toimintatutkimuksen kysyvän "kuinka sukupuolijärjestelyt kokoonpannaan, ylläpidetään, koetaan, muutetaan tai jätetään huomiotta" (s. 61). Edelleen hän ajattelee, että feminismistä innoitusta haveva toimintatutkimus haastaa meidät pohtimaan "millä tavoin voidaan luoda tiloja, jotka tekevät kaikki äänet kuultaviksi, samoin kuin miten käytämme ääniamme huojuttamaan valtaerotteluita, kun niitä tulee vastaan?" (s. 64).

Näihin Maguiren esittämiin haasteisiin vastaukseksi meidän on kyettävä purkamaan auki ymmärryksemme sukupuolesta ja liitettävä se niihin erityisiin ehtoihin, joita kohtaamme toimintatutkimuksen kohteena olevalla kentällä. Seuraavat esimerkit kertovat, miten sukupuoli kohdattiin eri aloilla toimivissa yrityksissä ja millaisia työpaikkatasoisia tasa-arvon ongelmien korjaamisstrategioita sovellettiin.